

ЛІТЕРАТУРНА РЕАЛІЗАЦІЯ КОНЦЕПТУ ДИЗАБІЛІТИ В ДАВНЬОРИМСЬКІЙ ІСТОРИОГРАФІЇ

LITERARY REALIZATION OF THE CONCEPT OF DISABILITY IN ANCIENT ROMAN HISTORIOGRAPHY

Маланій Н.І.,

кандидат філологічних наук,

докторант кафедри германських мов і зарубіжної літератури

Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка

Стаття присвячена проблемі Іншої тілесності періоду античності. Основний наголос зроблено на висвітленні ставлення до людей з особливими потребами в Римській імперії. Автором проаналізовано втілення питання дизабіліти в історіографічних працях Гая Плінія Секунда, Публія Корнелія Тацита і Гая Светонія Транквілла. Розкрито домінуючі моделі сприйняття ненормативного тіла від намагань навчати до тотального заперечення. Наголошено на важливості подальших досліджень у цій галузі.

Ключові слова: дизабіліти, Інша тілесність, ненормативне тіло, дискримінація, історіографія.

Статья посвящена проблеме Другой телесности периода античности. Основной упор сделан на освещении отношения к людям с особыми потребностями в Римской империи. Автором проанализировано воплощение вопроса дизабилити в историографических трудах Гая Плиния Секунда, Публия Корнелия Тацита и Гая Светония Транквилла. Раскрыто доминирующие модели восприятия ненормативного тела от попыток учить к тотальному отрицанию. Подчеркнута важность дальнейших исследований в этой области.

Ключевые слова: дизабилити, Другая телесность, ненормативное тело, дискриминация, историография.

The article is devoted to the problem of the Other corporeality of the period of antiquity. The main emphasis is made on highlighting the attitude towards people with special needs in the Roman Empire. The author analyzed the incarnation of the question of disability in the historiographic works of Gaius Plinius Secundus, Publius Cornelius Tacitus and Gaius Suetonius Tranquillus. The dominant models of the perception of an abnormal body are revealed from attempts to teach to a total denial. The importance of further research in this area is emphasized.

Key words: disability, Other corporeality, abnormal body, discrimination, historiography.

Постановка проблеми. Розширення меж метаантропологічних парадигм у системі координат гуманітарного знання в другій половині ХХ та початку ХХІ століть призвело до актуалізації зацікавленості маргінальними проблемами, які впродовж історії західної цивілізації не вважалися значущими. Рух за права представників найрізноманітніших меншин, як-от гендерної, етнічної, расової чи сексуальної природи, набув без перебільшення всесвітніх масштабів. Винятком не стала боротьба проти дискримінації людей з обмеженими можливостями. Ці тектонічні зміни спричинилися до появи цілої низки транслітературних досліджень, зокрема disability studies, чи студій дизабіліти.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання ненормативної тілесності стало досить популярним на межі тисячоліть в англослов'янському літературознавчому та філософському просторі. Український контекст дизабіліти представлений поодинокими статтями, серед авторів яких варто виділити Тетяну Свєрбілову [1] та Вікторію Суковату [2]. Заслугою першого вченого є введення самого терміна у вітчизняний академічний дискурс, а другого – зображення його інтерме-

діальних проєкцій. Окресливши окремі аспекти цієї проблематики, вони лише пунктирно простежили її генезис.

Постановка завдання. Відсутність ґрунтовної розвідки з діахронного виміру дизабіліти спонукає розглядати метою статті аналіз моделювання Іншого тіла в історіографії Давнього Риму періоду імперії.

Виклад основного матеріалу. «Природнича історія» Гая Плінія Секунда з численними фактами, спостереженнями та етнографічними даними є не тільки наймасштабнішою енциклопедичною працею античних часів, а й прототипом для всіх наступних видань такого типу. Автор систематизував розмаїті приклади тілесних аномалій і ставлення до них як на територіях імперії, так і поза її межами. У шостій книзі, присвяченій географії, він повідомляє, що в Ефіопії через екстремальні умови тварини та люди набувають монструозних форм, як-от відсутність в осіб носів, облич, верхніх губ чи язиків. Інші ж мають зрощений рот, тому змушені дихати й харчуватися через ніздрі. Обтяжені значними неповносправностями, вони спілкуються за допомогою примітивної мови жестів, кивками голови чи рухом кін-

цівок. Історик вважав, що назва країни походить від імені сина бога ковальства Вулкана Ефіопа, чим пояснювалась сильна сейсмічна та вулканічна активність регіону, а відтак і дизабіліті порівнювалась із мінливістю стихії вогню, чий жар трансформував і видозмінював тіла живих істот [3, с. 101].

Досліджуючи людину в сьомій книзі, Пліній, як і Тит Лівій в «Історії Риму від заснування міста», також наводить приклади гермафродитизму, як-от махлії-андрогіни, які мали праву грудь жіночу та ліву чоловічу і вступали поперемінно в статеві стосунки одні з одними [3, с. 126]. Однак, на відміну від свого попередника, народження та перетворення осіб з ознаками обох статей вже не сприймалась римським соціумом на межі тисячоліть чимось монструозним, а радше розвагою для навколишніх, що підтверджували очевидці з різних куточків держави [3, с. 136–137]. Однак у тлі твору присутні, на наше переконання, цілком видумані за суттю або частково гіперболізовані випадки ненормативної тілесності чи надмірної витривалості. Це пояснювалося посиленням ученого на неперевірені літературні джерела, міфи, легенди, забобони, перекази чи оповіді. Чим далі від Риму була описувана територія, тим більш фантастичними повставали її мешканці. Наприклад, представники племені з Понту з подвійною зіницею в одному оці та образом коня в іншому не тонули навіть повністю одягнуті [3, с. 127]. Найцікавіші вигадки припадали на жителів Індії та рас зі смуглою шкірою, котрих у ті часи звали ефіопами: індійців ніколи не болять голова, зуби чи очі, лише зрідка інші частини тіла; на горі Нуло ступні людей звернені в іншу сторону та мають по вісім пальців; у горах Індії живуть особи з псячою головою; в одній області Індії жінки народжують тільки один раз у житті, а у дітей відразу сивіє голова; плем'я людей з однією ногою вмє напрочуд спритно стрибати; деякі з індійців спарюються з дикими тваринами, а діти народжуються змішаними напівзвірами; у племені калінгів жінки вагітніють у п'ять років, а живуть не більше ніж вісім років [3, с. 129–135]. Список можна продовжити, проте стає цілком очевидно мала вірогідність цих історій та їхнє надумане забарвлення, адже реалізовано перенесення характеристик тваринного світу на людський із додаванням фікційних елементів. Це в жодному разі не применшує праці історика, адже, зважаючи на наведене та власні спостереження, він ще тоді констатував факт стосовно природи людської спадковості: «Загальновідомо, що від здорових народжуються каліки, від

калік – здорові і також каліки; відтворюються якісь знаки, родимі плями й навіть рубці» (переклад – *Н.М.*) [3, с. 145]. У Давніх Спарті та Римі такі нащадки з великою ймовірністю зазнавали смерті або важкої стигматизації та неприйняття. Вони зрідка залишалися в сім'ї, а досягнення ними повноліття було чудом. На протипагу звичаям власної країни Пліній в одинадцятій книзі стверджував, що в тодішньому Єгипті було ухвалено рішення доглядати за тілесними Іншими, які мали додаткові кінцівки чи органи, наприклад за особами з другою парою незрячих очей на потилиці. Мислитель не поділяв такого підходу, адже як наявність зайвих частин тіла у тварини є некорисною, настільки ж шостий палець для людини є зайвим [4, с. 95]. Відмінність у ставленні в межах однієї держави до осіб з неповносправністю залежала від багатьох факторів: вродженого чи набутого характеру типу дизабіліті, причин появи, матеріального становища, соціального статусу, культурних і релігійно-моральних імперативів роду чи його окремих членів.

У тридцять четвертій книзі письменник розповідає про долю горбатого сукновала Клесіппа, котрий попри свою потворність ще й виглядав огидно. Господар продав свого раба заможній Геганії. Вона показувала його оголеним, щоб розважити своїх гостей, а згодом використовувала і для власних інтимних утіх. Після смерті пані він успадкував усе її багатство та спорудив розкішну усипальницю, яка стала нагадуванням її ганьби. Історик засуджує Геганію не за її ставлення до людини з особливими потребами, а через її безсоромну хіть та аморальність [5, с. 56]. Клесіпп поряд із персонажем «Одіссеї» Терсітом і байкарем Езопом є виразниками світобачення стародавнього світу, який розглядав носіїв ненормативної тілесності як об'єкт постійних насмішок чи еротичних бажань. Однак така доля чекала далеко не всіх осіб із дизабіліті, особливо це стосувалося дітей заможних батьків. Пліній Старший пише про німого від народження внука Квінта Педія – консула та тріумфатора, який був призначений Юлієм Цезарем співспадкоємцем Августу. Хлопчик на прохання оратора Мессала та з дозволу імператора Октавіана навчався живопису, проте, досягнувши значних успіхів у цьому виді мистецтва, помер в юному віці [5, с. 82]. Змальований автором випадок є одним із перших свідчень про можливість ефективного навчання дітей із вродженими вадами органів чуттів ремесла. Варто зауважити, що такий підхід, на превеликий жаль, не отримав повсюдного поширення, а був лише винятком із загально-

прийнятої практики цькування, експлуатації та смерті.

Інший римський історик і політик Публій Корнелій Тацит в «Анналах» піддавав критиці устрій принципату Августа. На відміну від улюбленої вченим республіки, де сенат як колективний орган відігравав значну роль в управлінні, період ранньої імперії ознаменувався дедалі більшим опертям на особистість монарха та його оточення. Автор, маючи на меті продемонструвати всю слабкість і корумпованість тодішньої влади, принагідно згадує різних носіїв дизабілітатів з-поміж вищого класу. Негативне забарвлення тілесних вад державних мужів і приближених до них свідчили, на його думку, про глибинну кризу системи. Адже не могла покладатися величезна країна на пристаркуватого імператора, який «знемагав від хвороб і тілесних немочей» [6, с. 8]. Кволість одного безпосередньо впливала на багатьох, ширячи невпевненість у майбутньому. Чиновники та царедворці не були кращими. Прокуратора Каппадокії Юлія Пелігна «зневажали однаково і за ницість душі, і за тілесну потворність» [6, с. 421]. Проте найгірше Тацит змальовує «найогиднішого виродка» [6, с. 575] Витанія, який належав до імператорського двору сумнозвісного своїми гоніннями на християн Нерона. Він зростав у взуттєвій крамниці, а згодом через свою потворність став вуличним блазнем. Спершу його прийняли в оточення принцепса в ролі привселюдного посміховиська, але потім, висуваючи звинувачення на знатних людей, Витаній набув такого впливу, що грошима та здатністю шкодити повсюди перевершив навіть невинуватих мерзотників [6, с. 575]. Історику вдалось через ненормативну тілесність сильних давньоримського світу показати хиби суспільства, у якому йому довелося жити й творити.

Діяльність і повсякденний побут імператорів Риму займає центральне місце у творчому доробку Гая Светонія Транквілла. У «Житті дванадцяти цезарів» історик концентрується на цікавих подробицях біографії тодішніх монархів, насичуючи оповідь численними анекдотами та небилицями, правдивість яких викликає сумнів. Автору, вочевидь, у такий спосіб хотілося зацікавити та розважити читача. Однак учений точно зобразив незвичні риси зовнішності та характерні тілесні вади тодішніх представників найвищої влади. Гай Юлій Цезар, наприклад, страждав від нападів епілепсії [7, с. 27]. Детальніше про це писав ще Плутарх у «Порівняльних життєписах», у яких вказував, що він був слабкої тілобудови, скаржився на головні болі та був схильний до паду-

чої, перший напад якої трапився в Кордубі. Довгі походи зміцнили та загартували воєначальника. Попри фізіологічні перепони та кволість, правитель не вважав доцільним посилатися на них, а, навпаки, мужньо переборював їх, таким способом викликав повагу серед солдат і центуріонів, котрі допомогли йому добитися багатьох перемог [8, с. 200]. Римська держава в його час, ведучи постійні загарбницькі та міжособні війни, прагнула до накопичення територій, багатств і рабів. Ціною таких численних воєнних кампаній стала велика кількість убитих солдат і ще більша – скалічених. Описуючи битву при місті Диррахій, великий полководець у «Записках про громадянську війну» сам підтверджує це: «Наші втрати у всіх боях не перевищували двадцяти чоловік. Але на тому ж редуті всі солдати без винятку були поранені й чотири центуріони з 8-ї когорти втратили зір» (переклад – Н.М.) [9, с. 323]. Скалічені воїни чи знають, за прикладом Давньої Греції, користувалися опікою та пошаною своїх командирів, чого не можна сказати про долю тілесних Інших із простого люду.

Наступний можновладець, а саме імператор Август, був цілком здоровим, однак Светоній пише про його надмірне захоплення найрізноманітнішими видовищами – гладіаторськими боями, виставами, змаганнями атлетів і боями із звірами. Ці екстремальні дії часто закінчувалися нещасними випадками. Після каліцтва внука оратора Азинія Полліона сенат заборонив їх проведення в Римі [7, с. 67–68]. До слуг, рабів чи вільновідпущених монарх виявляв інколи надмірну жорстокість – одного змусив покінчити життя самогубством за зваблення заміжніх жінок, другому – за розголошення змісту листа переламав ноги, інших – за злодійство втопив у річці. Давній світ, у якому цінність людського життя вимірювалась примхами заможних, здебільшого не толерував тілесних Інших із числа простолюду. Ще юнаком Август «упереджено ставився до карликів, калік і всілякого подібного як до насмішок природи та прокляття» [7, с. 84]. Лише в зрілому віці він дав дозвіл навчатися малюванню німому від народження внуку вельможі, про що писав ще Пліній Старший.

У третій книзі історик розкриває через постать Тиберія всю безжалісність Римської держави та цілковитого безправ'я її мешканців. Імператор у своїх безчинствах перевершив попередника – постійні смертні вироки, засудження та покарання дорослих і дітей за надуманими звинуваченнями, лжесвідченнями чи доносами. Це змушувало обвинувачених різати собі вени або випивати

отруту. Ніхто не оминав тяжких катувань і тілесних знущань. Усіх покараних тягли гаками Сходами Ридань по спуску з Капітолійського пагорба униз у Тибр, винятком не були жінки та діти. На відміну від Октавіана Августа, його наступник не заперечував проти присутності при дворі карликів, яких поряд з іншими блазнями використовували для забав знаті. Наприклад, під час бенкету один «гном» (за перекладом П. Содомори) привселюдно обурився, чому ув'язнений за зневагу до величі Паконій досі живий. Дорікнучи нахабі за надмірну зухвалість, правитель попросив сенат якомога швидше видати постанову про страту засудженого [7, с. 124–125].

Четверту книгу, яка присвячена спадкоємцю Тиберія Калігулі, умовно можна поділити на дві частини. У першій історик відтворює діяння та звершення імператора як політичного діяча, а в другій – як чудовиська. Змалку правитель не вирізнявся доброчесністю, був жорстоким і підступним, що виявлялося в дивному бажанні до споглядання кривавих тортур. Безчинством його нетривалого правління не було меж – знущання та вбивства членів сім'ї, родичів, друзів чи представників влади, не кажучи вже про простолюду, рабів і людей з дизабіліті. На гладіаторських іграх всупереч усталеному порядку виводив хворих звірів і вбогих, старих і недужих гладіаторів, а бійців-клоунів замінював отцями сімейств, що мали добру репутацію, але значні тілесні вади [7, с. 146]. Такі невинуваті звірства Светоній пояснював наявністю в юного монарха фізіологічних і психічних розладів: «Його лице від природи було страхітливим і непривітним, але все одно зумисне перед дзеркалом витреновував жахливі та відразливі міни. Здоров'я не мав ані тілесного, ані духовного. Коли ще був хлопчиком, страждав падучою хворобою, а в юнацькі роки, хоча й був досить витривалим, часто находила на нього слабкість так, що не міг ані ходити, ані стояти, ані триматися, ані зібратися з думками. Він сам розумів кволість свого розуму й час від часу подумував про відхід від справ, аби очистити голову» [7, с. 157]. Однак згубила імператора не так зневага над простим людом, як злочини проти громадян і знатних родин Римської держави. Посягання на їхні права, честь і статки вилились у вбивство Калігулі. Ця трагічна історична постать згодом стала частиною західної культурно-мистецької традиції – літератури, театру, кінематографу та музики.

Відмінним є опис наступного правителя Риму – Клавдія, котрому вдалося сісти на престол усупереч видимому тілесному каліцтву. Сам

цей факт є промовистим свідченням неоднозначного ставлення до людей із дизабіліті в давньому світі. Подібно кульгавому спартанському цареві Агесілаю, йому судилося боротися з негативним сприйняттям ненормативної тілесності тогочасним соціумом. Светоній у деталях розповідає про тяжкий шлях у подоланні монархом упередженості стосовно власної персони. Втративши батька, він, починаючи з дитинства і майже протягом усієї юності, часто хворів на різні хронічні недуги, що дуже ослабило його дух і тіло. Психічний стан погіршували сім'я та близькі, котрі обзивали небожа тупим виродком, початим, однак незакінченим творінням природи. Рідна бабуся Августа зневажала внука, а сестра Лівілла, дізнавшись, що Клавдій стане імператором, прорікала страшне та недостойне майбутнє римському народу. Навіть після досягнення зрілості він був змушений довгий час перебувати під опікою та наглядом наставника, тому не вважався придатним для виконання громадських і приватних обов'язків. Рідні не вважали Клавдія самостійним через слабке та понівечене тіло й затьмарений розум. Через побоювання знущань і глузувань не так із нього, як з їхньої знатної династії вони тримали його подалі від чужих очей. Ці заходи не могли врятувати від постійних принижень. Часто, спізнюючись на трапезу, він ледве знаходив собі місце, а якщо лягав відпочити після обіду, то фіглярі кидали у Клавдія оливкові та фінікові кісточки, а часом навіть жартома будили його різками чи батогами. Часто натягали йому на руки сандалі, щоб, раптово пробудившись, потер собі ними лице [7, с. 165–168]. Неприйняття та обмеження близьких, посилені постійними глузуваннями оточення спричиняли запої та надмірне захоплення азартними іграми. Однак всі ці недоліки не відвернули від нього прихильність народу та війська, адже врівноважувались його скромністю та мудрістю. Після смерті Калігулі саме ці чинники зіграли вирішальну роль в отриманні імператорської влади. Светоній у наступних шостій, сьомій і восьмій книгах зобразив у притаманній йому манері інших володарів Риму – Нерона, Гальбу, Оттона, Вітеллія, Веспасіана, Тита і Дометіана, котрі продовжили практику дискримінації тілесних Інших, а деякі навіть перевершили в безчинствах своїх попередників.

Висновки. Проаналізувавши праці видатних істориків Давнього Риму – Гая Плінія Секунда, Публія Корнелія Тацита і Гая Светонія Транквілла, ми можемо констатувати неоднозначність у ставленні до людей із дизабіліті, яке залежно від обставин коливалося від поодинок-

ких спроб навчання до глузування, тотального заперечення, катування чи вбивства. Відсутність уніфікованої позиції пояснювалась безправним статусом тілесних Інших і належністю до різних прошарків соціальної ієрархії. Вважаємо корис-

ним для становлення українських літературознавчих студій дизабіліті подальшу працю із систематизації та аналізу історичних праць заради формування теоретико-методологічних підвалин питання ненормативної тілесності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Суковата В.А. Теорія «дизабіліті» та конструкції інвалідності в масовій культурі. Соціологія: теорія, методи, маркетинг. 2012. № 1. С. 84–98.
2. Свєрбілова Т.Г. Мотив подорожі в сучасному سینема-тексті в світлі соціальної моделі дизабіліті (ненормативної тілесності). Сучасні літературознавчі студії: наук. зб. Вип. 12: Літературний дискурс: транскультурні виміри / Редкол.: Т.С. Бакіна (відп. ред.) та ін. К.: КНЛУ, 2015. С. 488–505.
3. Pliny the Elder The natural history of Pliny: in six volumes / Pliny the Elder; translated by John Bostock and H.T. Riley. London: Henry G. Bohn, 1855. V. 2. 556 p.
4. Pliny the Elder The natural history of Pliny: in six volumes / Pliny the Elder; translated by John Bostock and H.T. Riley. London: Henry G. Bohn, 1855. V. 3. 536 p.
5. Плиний Старший Естествознание. Об искусстве. Кн. 33–36. / Пер. с латин., предисл. и примеч. Г.А. Тароняна. М.: Науч.-изд. центр «Ладомир», 1994. 939 с.
6. Тацит Корнелій Аннали. 3 часу відходу божественного Авґуста / Пер. О.І. Кислюка. К.: Український письменник, 2013. 700 с.
7. Гай Светоній Транквілл Життєписи дванадцяти цезарів / Перекл. з латинської П. Содомори. – Львів: Сполом, 2012. 280 с.
8. Плутарх Порівняльні життєписи / Пер. з давньогрец. Й. Кобова та Ю. Цимбалюка; Передм. Й. Кобова. К. Дніпро, 1991. 440 с.
9. Цезарь Гай Юлий Записки Юлия Цезаря и его продолжателей о Галльской войне, о Гражданской войне, об Александрийской войне, об Африканской войне / Пер. и коммент. акад. М.М. Покровского. Москва – Ленинград: Изд-во Акад. наук СССР, 1948. 560 с.

УДК 372.8:21

НРАВСТВЕННОЕ ВОСПИТАНИЕ ДУШИ ЧЕРЕЗ ИСПОЛНЕНИЕ ОБРЯДОВ В КОРАНЕ

SPIRITUAL EDUCATION THROUGH THE EXECUTION OF THE ORDER OF THE QURAN

Мамедова Сара Достали кызы
диссертант

*Института рукописей имени Мухаммеда Физули
Национальной академии наук Азербайджана*

В статье рассматриваются вопросы нравственного воспитания, на характер которого оказывает влияние чтение Корана, исполнение обрядов, связанных с исламской религией. Душа человека как совокупность нравственно-духовных представлений, как проявление эмоционально-волевого душевного состояния нуждается в постоянной поддержке через выражение искренности веры в единого Бога. В исламе это делается через зякат (милостыня), намаз (молитвы), орудж (пост), совершение паломничества в Мекку (хадж), наложение обета, запреты и так далее. Анализируется в связи с этим соответствующая религиозная литература, а также текст Корана и хадисы.

Ключевые слова: душа человека, нравственно-духовные качества, роль религиозного воспитания, Коран и обряды в исламе, общечеловеческие ценности.

У статті розглядаються питання морального виховання, на характер якого впливає читання Корану, виконання обрядів, пов'язаних з ісламською релігією. Душа людини як сукупність морально-духовних уявлень, як вияв емоційно-вольового душевного стану потребує постійної підтримки через вираження щирості віри в єдиного Бога. В ісламі це робиться через зякат (милостыня), намаз (молитви), орудж (піст), здійснення паломництва в Мекку (хадж), на-